

Міністерство науки і освіти України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра музичного мистецтва

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ УМІНЬ ПІДЛІТКІВ
У ПОЗАКЛАСНІЙ МУЗИЧНО-ВИХОВНІЙ РОБОТІ»**

Виконав здобувач другого
(магістерського) рівня вищої освіти
групи ММ1-М22
спеціальності 014 Середня освіта
(Музичне мистецтво)
Стрільчук Василь Романович

Керівник: **Печенюк Майя Антонівна,**
кандидат педагогічних наук, професор

Рецензент: **Аліксійчук Олена Станіславівна,**
кандидат педагогічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ УМІНЬ ПІДЛІТКІВ.....	10
1.1 Наукове обґрунтування поняття творчих умінь підлітків.....	10
1.2 Вікові особливості учнів підліткового віку	22
1.3 Розвиток творчих умінь підлітків в процесі позакласної роботи	28
Висновки до першого розділу.....	41
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ УМІНЬ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ.....	42
2.1. Обґрунтування критеріїв і показників формування творчих умінь підлітків у позашкільній музичній діяльності	42
2.2. Методи формування творчих умінь підлітків у позашкільній музичній діяльності.....	50
2.3. Аналіз результатів проведеного дослідження.....	61
Висновки до другого розділу.....	66
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	68
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Розвиток сучасного суспільства, динамічні зміни у всіх сферах людської життєдіяльності зумовлюють зростаючу потребу у формуванні творчої особистості з високим рівнем інтелектуального розвитку, здатної до нестандартних, часто несподіваних та оригінальних рішень. Відповідно до Концепції Нової української школи (від 27 жовтня 2016 р.) встановлено, що метою закладів загальної середньої освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь, відповідно до вікових, індивідуальних, психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості. Тому актуальною проблемою в теорії та практиці сучасної школи є проблема формування та розвитку творчих умінь в учнів підліткового віку.

У зв'язку з процесом становлення нової освітньої парадигми у XXI столітті одним з головних завдань освіти постає завдання формування творчої особистості. Для цього потрібний системний, комплексний підхід з боку педагогів, психологів, вихователів, батьків у системі «дитячий садок – школа – установи додаткової освіти – вищий навчальний заклад – професійна трудова діяльність». Якщо звернутись до Національної доктрини розвитку освіти, то ми побачимо, що вона вбачає «мету державної політики щодо розвитку освіти у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя» [43, с.4]. Також у цьому нормативному акті регламентовані обов'язки держави – «забезпечувати формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості; забезпечувати підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці». Звідси помітно, що проблема розкриття творчого потенціалу людини є вагомим пріоритетом сучасної освіти. Життя в епоху науково-технічного прогресу урізноманітнюється і ускладнюється. Воно потребує від людини не шаблонних, звичних дій, а рухливості, гнучкості

мислення, швидкого орієнтування і адаптації до нових умов, творчого підходу до вирішення великих і малих проблем.

Виховання самодостатньої, гармонійно і різнобічно розвинутої особистості, здатної адаптуватися до мінливих умов сьогодення, здатної до самореалізації та самовдосконалення – ось кінцева мета застосування різних музичних методів у педагогіці та психології.

Проблема естетичного виховання була і є предметом вивчення представниками різних наук. Теоретично обґрунтували у свій час вплив мистецтва на виховання людини представники філософської думки Платон, Арістотель. Естетико-філософські узагальнення щодо використання музичного мистецтва у вихованні молоді зроблено у працях істориків і філософів М. Аркаса, М. Грушевського, І. Огієнка, Г. Сковороди. У своїх працях вони наголошували на тому, що безпосереднє прилучення до народної музики активізує можливості особистості у здобутті знань, збагачує емоції, почуття, творчі здібності [2; 14; 44;].

Переважає більшість науковців – психологів, педагогів, музикознавців – збігаються у погляді на особливу роль художньої творчості, а також і музичного мистецтва, у справі виховання творчої особистості. Наприклад, педагог-музикант О. Рудницька наголошувала на тому, що сучасне виховання повинно формувати людину нового типу, здатну до активної творчої діяльності, що перетворює суспільство, і наголошувала: «Мистецтво, зокрема музика, приховує у собі великі можливості для творчого розвитку підростаючого покоління» [59, с. 135].

На думку Г. Падалки, творче начало наскрізь проймає всю діяльність вчителя музики. «Вирішення різноманітних ситуацій на уроці або у спілкуванні з вихованцями у час дозвілля, добір найкращих методів викладання предмета, виконання музики прямо апелюють до творчих здібностей учителя, його інтуїції, музичного і педагогічного натхнення» [49, с. 7].

Специфіка педагогічної творчості міститься у тому, що її потрібно розуміти як співтворчість вчителя і учня, не дивлячись на те, що вони суб'єкти різних видів діяльності.

В. Сухомлинський був одним із перших українських педагогів, який комплексно вивчав та масштабно впроваджував засоби мистецтва у художньо-естетичному розвитку дітей всіх вікових груп. Педагогічні поради В. Сухомлинського щодо гармонійного всебічного розвитку дітей пройшли довгий шлях від надання конкретних порад щодо виховання дітей засобами мистецтва («Серце віддаю дітям») до створення цілісної, авторської, оригінальної, самобутньої системи гармонійного виховання у Павлиській середній школі («Павлиська середня школа»). Сухомлинський писав, що одним із засобів гармонійного розвитку особистості, формування її культури є музика. Вона збуджує думки і почуття, викликає натхнення і насолоду, збагачує духовний світ людини, адже «музика – це джерело думки..., музика – це найсприятливіший фон, на якому виникає духовна спільність вихователя і дітей» [62, с. 66]. В. Сухомлинський вважав музику: «Музика поєднує моральну, емоційну та естетичну сфери людини. Музика є мовою почуттів. Мелодія передає найтонші переживання, недосяжні слову. Музика починається там, де закінчується слово» [61, с. 410].

«Музика – уява – фантазія – казка – творчість – ось така доріжка, ідучи якою, дитина розвиває свої духовні сили», – визначав В. Сухомлинський. Допомогти знайти цю стежку, вміло спрямувати дітей на такий шлях – завдання вчителів, вихователів, батьків [61, с. 3].

Серед багатьох предметів, що вивчаються у закладах середньої освіти, значний виховний і творчий потенціал має мистецтво з притаманним йому впливом на свідомість і підсвідомість особистості, на інтелектуальну й емоціональну сферу, на моральне і навіть на фізичне здоров'я людини. Мистецтво – це своєрідний камертон цивілізації, універсальний спосіб, здатний синтезувати істину, добро й красу, допомагає людині глибше пізнавати себе, свій внутрішній світ, спонукає до самовдосконалення, формує

людину-творця [20, с.16]. Головна функція уроків музичного мистецтва – навчити спілкуватися з мистецтвом, розуміти музику. І в цьому – велика роль надається вчителю. Він покликаний навчити дітей розуміти музику, не тільки слухати її, а й чути, наочно показати своїм вихованцям зв'язок музичного мистецтва з життям, його моральне значення. Музика у навчальних закладах – не тільки навчальний предмет, а й могутній засіб виховання, який має надати емоційного й естетичного забарвлення всьому духовному життю людини. Пізнання світу, почуття неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й одержувати насолоду від неї. Без музики важко переконати людину, у тому, що вона прекрасна, а це переконання, по суті, є основою творчості, емоційної, естетичної та моральної культури.

Аналіз наукових пошуків і вивчення сучасного стану навчального процесу засвідчив наявність суперечностей, що потребують розв'язання, зокрема, між:

- потребою сучасного суспільства у зростанні творчого потенціалу дитини, яка здатна творчо мислити в нестандартних ситуаціях, і неналежною розробленістю практичних механізмів, які впливають на формування творчих умінь в учнів;
- необхідністю міжособистісної взаємодії учнів, розвитком соціальних навичок творчої взаємодії та традиційно організованим освітнім простором.

Соціальна зумовленість актуальності проблеми, а також практична потреба творчого розвитку учнівської молоді дали підстави для визначення теми **«Формування творчих умінь підлітків у позакласній музично-виховній роботі»**, яка є надзвичайно актуальною на сучасному етапі розвитку освіти.

Об'єкт дослідження – процес формування творчих умінь підлітків в позакласній музично-виховній роботі.

Предмет дослідження – методи активізації формування розвитку творчих умінь учнів підліткового віку.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методи розвитку творчої активності учнів середніх класів у позакласних формах музичної діяльності учнів, розкрити проблеми сучасної школи та ефективність використання різноманітних методів на практичному досвіді вчителів закладів загальної середньої освіти.

З метою повноцінного розкриття теми атестаційної роботи необхідно розв'язати низку наступних **завдань**:

- обґрунтувати поняття «творчі уміння» у різних аспектах;
- визначити особливості розвитку творчих умінь дітей середнього шкільного віку;
- визначити педагогічні умови формування творчих умінь підлітків у позашкільній музично-виховній роботі;
- охарактеризувати найбільш використовувані та найефективніші методи у практиці музичного навчання;
- розкрити основні методи та методи активізації розвитку творчих умінь підлітків у різноманітних видах діяльності в позаурочний час.

У написанні кваліфікаційної роботи ми вивчали праці провідних вчених, їх досвід у галузі педагогіки мистецтва, також вивчали програми з «Музичного мистецтва», «Мистецтво». Досить корисним було використання інформації з періодичних видань, адже там подано матеріал в короткому, стислому вигляді, що значно полегшувало процес дослідження теми. І, звісно, своєю увагою не оминули і багаті можливості інтернету, зокрема, звідти черпали методичний матеріал (приклади ігор, творчих завдань) на основі досвіду практикуючих учителів.

З метою конструктивного розв'язання завдань дослідження було застосовано такий комплекс **методів** дослідження:

- теоретичні (аналіз філософської, психологічної, педагогічної, музикознавчої літератури, порівняння, систематизація, узагальнення) з метою обґрунтування вихідних положень дослідження, виявлення сутнісних особливостей розвитку творчих умінь учнів;

- емпіричні (спостереження, опитування, аналіз результатів діяльності, метод статистичного опрацювання експериментальних даних) з метою визначення рівня сформованості показників щодо розвитку творчих умінь учнів підліткового віку;
- педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) використовувався з метою впровадження й апробації ефективності застосування впорядкованих методів формування творчих умінь учнів підліткового віку.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять: концепції філософів минулого щодо витоків творчості (Арістотель, Платон); ідеї сучасних дослідників положення музичної педагогіки про значення і шляхи розвитку творчих здібностей майбутніх учителів музики (Г. Падалка, О. Рудницька та ін.); дослідження цілісної фахової підготовки майбутніх педагогів-музикантів (Л. Масол, О. Ростовський, О. Щолокова та ін.) [34; 55; 67]; державні документи про стратегію розвитку освіти в Україні (Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Концепція Нової української школи) [16; 18; 23]; праці вітчизняних вчених, композиторів-педагогів, методистів з викладання музики в закладах середньої освіти (Ф. Колесси, М. Лисенка, М. Леонтовича) [2; 29; 30], вітчизняні передові досягнення в галузі музичної педагогіки (С. Горбенка, Л. Масол, О. Олексюк, Г. Падалки) [12; 34; 45; 47].

Організація дослідження. Дослідження проводилось у три етапи: На *першому* етапі складався план дослідження; здійснювалося: вивчення й аналіз філософської, психологічної, педагогічної, музикознавчої літератури; визначення мети, завдань дослідження та основних його напрямів, розроблення програми і методики експерименту; розроблялися та систематизувалися критерії розвитку творчої активності учнів у позакласній музично-виховній роботі, їх показники. На *другому* етапі проводився констатувальний експеримент, оброблялися його результати; розроблявся план формувального експерименту; здійснювався пошук і теоретичне

обґрунтування методів формування творчих умінь учнів підліткового віку. На третьому етапі збиралися й опрацьовувалися дані, здійснювався кількісний та якісний аналіз, узагальнювалися результати педагогічного експерименту, формулювалися основні висновки дослідження. Дослідницько-експериментальна робота проводилася на базі Кам'янець-Подільського ліцею №7 Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області 1-3 ступенів.

Практичне значення дослідження роботи полягає у її спрямуванні на підвищення ефективності формування творчих умінь підлітків у позашкільній музичній діяльності, зростання їх інтересу до розуміння виховного потенціалу музичного мистецтва; у можливості впровадження у практику закладів середньої освіти методів формування творчих умінь учнів. Матеріали дослідження можуть бути використані у практичній роботі вчителів музичного мистецтва, зокрема у сфері урізноманітнення методів формування творчих умінь учнів.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалися безпосередньо в процесі педагогічної практики у Кам'янець-Подільському ліцеї №7 Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області 1-3 ступенів. Основні результати дослідження були оприлюднені на батьківських зборах ліцею. За результатами дослідження здійснено **публікацію** на тему «Педагогічні умови формування емоційної культури молодших школярів у позашкільній музичній діяльності» (Сертифікат 0,2 кредити ECTS, 6 годин, Переяслав, 24 березня 2023 р. Реєстраційний № 046).

https://drive.google.com/file/d/1QchHL_MLCkHH1RlemYk_16wRXWqnxv5p/view

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури та додатків. Список літератури охоплює 70 найменувань. Основний зміст роботи викладений на 67 сторінках друкованого тексту, у якій 4 таблиць, 1 схема. Загальний обсяг роботи складає 78 сторінок.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Отже, вивчення літературних джерел, педагогічного досвіду, спостереження за позашкільною музичною діяльністю учнів та експериментальна перевірка використаних методів дозволили сформулювати основні висновки:

1. Феномен творчих умінь учнів визначаємо як складне інтегроване особистісне утворення, що виникає як поєднання музичної освіченості та розуміння творів музичного мистецтва на високому рівні емоційної чутливості та є необхідною складовою різнобічного розвитку та гармонійного виховання підлітків.
2. Найбільш сприятливим періодом розвитку емоційної сфери та культури почуттів особистості буде підлітковий вік. Формування творчих умінь підлітків у позашкільній музичній діяльності відбувається на основі індивідуальних природних задатків і з урахуванням вікових особливостей психофізіологічного розвитку учнів.
3. Музичне мистецтво має пріоритетне значення у формуванні культури емоцій у підлітків. Педагогічні спостереження констатують, що ефективним фактором формування творчих умінь підлітків можна вважати позашкільну музичну діяльність, яка має пронизувати усі види діяльності школярів та є якісним показником культурно-творчого самовираження.
4. Аналіз літературних джерел дав можливість уточнити зміст поняття «Творчі уміння», «творча активність». Творча активність – складова частина творчого потенціалу. Вона народжується у неповторному сплаві емоцій, інтелекту, волі, характерологічних особливостей особистості і є тим згустком енергії, що викликає до життя творчі навички.
5. Проведене експериментальне дослідження підтвердило, що використані нами методи формування творчих умінь учнів, включає комплексне використання різних видів стимулювання творчої активності, активізації дітей і розвитку їх творчої ініціативи, залучення їх у музичну діяльність ігровими засобами, виявилася результативною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аліксійчук О. С. Дитячий фольклор Поділля (антологія народної творчості): ч.2 / О. С. Аліксійчук. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, 2006. 60 с.
2. Аркас М. Історія України-Русі / Микола Аркас. Київ : Вища шк., 1990. 456 с.
3. Беземчук Л.В. Формування музичної культури школярів як сучасна проблема художньої дидактики Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. 2009. №11 (174), червень. С. 6-12.
4. Бех І. Д. Емоції в процесі морального виховання молоді / І. Д. Бех // Початкова школа. 1996. № 10. С. 8-11.
5. Борисова Т.В. Методичні засади формування художньо-інтерпретаційних умінь майбутніх учителів музичного мистецтва на заняттях з хорового диригування // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. С.148-149.
6. Боршуляк А. М. Історія інструментального виконавства: навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Рута, 2018. 180 с.
7. Верховинець. Весняночка. Київ : Музична Україна, 1989. 343 с. 16.
8. Вишневецький О.І. Сучасне українське виховання: Педагогічні нариси. Львів, 2006. 115 с.
9. Волков С.М. Мистецька освіта в культурі України 90-х років ХХ століття. Київ. 2006. 207 с.
10. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ :Либідь,1997. 376 с.

11. Горбенко С. С. Українська дитяча хорова література: навч.-метод.посіб. для вчителів шкіл різного типу та студентів вищих педагогічних навчальних закладів // Горбенко С. С. Київ : НПУ, 2001. Ч.І. 207 с.
12. Григоровська Л. Музика в спілкуванні учнів. Мистецтво та освіта. 1997. №4. с.11-15.
13. Грінченко М. Історія української музики / М. Грінченко. Київ: Спілка, 1922. 278 с
14. Грушевський М.С. Історія України. / Упор. А.Ф. Трубайчук. 2-е вид. Київ : Либідь. 1992. 228 с.
15. Гумінська О. Диференційоване навчання музики в школі / О. Гумінська // Мистецтво та освіта. 2002. № 1. С. 3-4.
16. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). (1993). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.05.2023).
17. Зайченко І.В. Педагогіка: підручник. Київ : Видавництво Ліра, 3-тє видання, перероблене та доповнене. 2016. 608 с.
18. Закон України. (2020). Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 р. № 463-ХІ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 12.05.2023).
19. Збірка нормативних документів та методичних рекомендацій з питань організації адміністративно-господарської діяльності та навчально-виховного процесу початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів системи міністерства культури і туризму України / автор ідеї : В. Г. Щигловський; упор. Лук'янчук М. О. та ін. Сімферополь : Палітра. 2006. Ч. І. Вип. 4.
20. Ізмаїлова Е. Особливості формування музичного інтересу у підлітків . Теоретичні та практичні питання культурології : зб. наук. статей. Вип. XVII. Мелітополь : В-во «Сана», 2006. С. 16-21.

21. Калініченко Н. В.О. Сухомлинський про роль естетичної творчості у становленні особистості. Початкова школа. 2008. №9. С. 15-16.
22. Колесса Ф.М. Шкільний співаник. 2-ге вид. Київ : Музична Україна. 1993. 224 с.
23. Концепція Нової української школи. (2016). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 12.05.2023).
24. Кремень В.Г. Якість освіти – основа розвитку. // Урядовий кур'єр. 2006. 29 грудня. С. 6.
25. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ostriv.in.ua
26. Кудикіна Н.В. Рухливі ігри як унікальний засіб педагогічної роботи з молодшими школярами. Теорія і практика фізичного виховання. Київ : 2001. № 3-4. С. 21-28.
27. Кудикіна Н.В. Теоретичні засади педагогічного керівництва ігровою діяльністю підлітків у позаурочному навчально-виховному процесі. Теорія і практика фізичного виховання. 2000. №. 3. С. 15-16.
28. Лабунець В.М. Інноваційні технології інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музики: теорія та методика : монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д.Г., 2014. 351 с.
29. Лисенко М. В. Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая. Київ: Музична Україна, 1978. С. 15.
30. Леонтович М. Д. Практичний курс навчання співу у середніх школах України: з пед. спадщини композитора / М.Д. Леонтович. / Упоряд. Л.О. Іванова. Київ : Муз.Україна, 1989. 136 с.
31. Лобова О.В. Навчаємо мовою казки: дидактичні казки у підручниках «Музика». Початкова школа. 2007. №4. С. 48-52.
32. Лобова О.В. Формування основ музичної культури підлітків : теорія та практика. Київ : ВВП Мрія. 2010. С.189.

33. Лозова В.І. Стратегічні питання сучасної дидактики. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002 : збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. Частина 1. Харків : ОВС, 2002. С. 95-109.
34. Масол Л.М. Діагностика і оцінювання художньо-освітніх результатів учнів старшої школи. Мистецтво та освіта. 2006. №3. С. 8-13.
35. Миропольська Н.Є Критерії музично-естетичного розвитку дітей Н.Є. Миропольська, О.П. Рудницька. Початкова школа. 1985. № 3. С. 38-43.
36. Миропольська Н.Є. Виміри сформованості художньої культури школярів. Мистецтво та освіта. 2001. №3. С. 20-23.
37. Михайличенко О.В. Основи загальної та музичної педагогіки : теорія та історія: навч. посібник для студентів музичних спеціальностей. Суми : Вид-во Наука, 2004. 210 с.
38. Михайлова Л. Освітня галузь «Мистецтво» та її виховні можливості // Початкова школа. 2005. №3. С.15-16.
39. Наливайко І. Погляди Василя Сухомлинського на музичне виховання підлітків. Мистецтво та освіта. 1998. №4. С. 2-6.
40. Науменко С.І. Психологія музичності та її формування у підлітків : навч. посібник. Київ : КДП, 1993. 160 с.
41. Народні музичні інструменти // ЕУ І. Т. 1. Київ, 1994. С. 280-281.
42. Ничкало Н.Г. Науково-методичне забезпечення мистецької освіти в Україні: від концепції до системи. Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти : зб. матеріалів науково-методологічного семінару. Чернівці : Зелена Буковина, 2007. С. 12-14.
43. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Освіта України. № 29. 2001.
44. Огієнко і українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Репринтне відтворення видання 1918 року. Київ : Абрикос, 1991. 272 с.

45. Олексюк О. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: навч. посіб. Київ : Знання України, 2004. 264 с.
46. Олексюк О.М. Сучасна музична освіта : інноваційний аспект. http://www.knukim.edu.ua/articles_oleksiuk.htm
47. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ: Освіта України. 2008, 274 с.
48. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ : Освіта України, 2008. 274 с.
49. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва як напрям наукового пізнання. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : збірник наукових праць. Вип. 4(9). Київ : КПУ, 2007. С. 7-11.
50. Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала / Валентина Федорівна Паламарчук. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2000. 152 с.
51. Паньків Л.І. Педагогічне спілкування у контексті особистісно-орієнтованої освіти. Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти : зб. матеріалів науково-методологічного семінару. Чернівці : Зелена Буковина, 2007. С. 84-85.
52. Печенюк М.А. Дзвінки голоси : Музична хрестоматія – пісенний матеріал. Тернопіль: АСТОН, 2002. С.137-159.
53. Печерська Е.П. Уроки музики в початкових класах: навч. посіб. Київ: Либідь, 2001. 272 с.
54. Пісні з Поділля. Українські народні пісні. Фольклорні записи та упорядкування О.М. Яковчука. Київ : Муз. Україна, 1989. 183 с.
55. Половіна О. А.. Інтегративна функція мистецтва у формуванні творчої особистості дитини. *Мистецтво та освіта*, 2018. (3(89)), С. 22-26.
56. Ростовський О. Я. Методика викладання музики в основній школі : навч. посіб / О. Я. Ростовський. Тернопіль : Богдан, 2001. С. 26-30.
57. Ростовський О.Я. Педагогіка музичного сприймання. Київ. 1997. С. 85-88.
58. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька. Тернопіль: Навчальна

- книга Богдан. 2005. 284 с.
59. Рудницька О. П. Світоглядна функція мистецтва. // Мистецтво та освіта. 2001. № 3. С. 10-13.
  60. Солдаткіна М. В. Національно-патріотичне виховання учнів в умовах Нової української школи. 1ст. методичний матеріал. Глухів; 2022. URL :<https://vseosvita.ua/library/nacionalno-patrioticne-vihovanna-ucniv-v-umovah-novoi-ukrainskoi-skoli-518452.html>
  61. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Вибрані твори: В 5 т. Київ : 1977. Т.3. С. 283-658.
  62. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. К.: Рад. школа, 1977. С. 69
  63. Фіцула М.М. Педагогіка. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 350 с.
  64. Хижина О.П. Художньо-педагогічна діяльність учителя початкової школи : [Монографія]. Київ : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. 456 с.
  65. Черкасов В. Теорія і методика музичної освіти. Навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2016, 240 с.
  66. Шип С. М. Функції музики в культурі суспільства та житті людини / С.М. Шип // Музична форма від звуку до стилю: навч. посіб. Київ : Заповіт, 1988. С. 15-32.
  67. Щолокова О. П. Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутніх вчителів / О. П. Щолокова. Київ: УДПУ імені М. Драгоманова, 1996. 172 с.
  68. Юцевич Ю.Є. Музика. Словник-довідник. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2003. 352 с.
  69. Яновська Н. Гармонія шкільного повсякдення. Наталія Яновська, Олена Степаненко. Початкова школа. 2006. №1. С. 58-61.
  70. Яновська Н. Мистецтво через навчання або навчання через мистецтво. Початкова школа. 2005. №9. С. 47-50.